

L'acció dels homes a S'Albufera

Segles XIX i XX

per **Climent Picornell**
 Profesor del Departament de
 Geografia i membre del GOB

L'acció humana sobre els ecosistemes naturals és antiga. Però l'augment de la seva influència va paral·lel a l'augment del mitjans tècnics que aquesta pot emprar. Malgrat que els homes actuassin sobre S'Albufera des d'antic, els canvis fonamentals no es produiran fins a mitjans del segle XIX i augmentaran significativament a la segona meitat del segle XX. És hora, ja, que aquesta actuació sigui per a conservar-la.

Les fonts d'informació antigues que parlen de les illes Balears fan esment de S'Albufera. Fins i tot, una de les ciutats romanes més importants, Pollentia, es dressà quasi tocant els seus marges. Els àrabs donaren al lloc el nom d'Al buhayra («la llacuna») i les fonts medievals ens parlen del seu aprofitament per a pastura, pesca, caça —d'animals de prat— i llenya als terrenys reials o comunals. Aquest ús era de gran importància pels municipis. Pareix cert que durant tots aquests anys les alteracions del medi natural per l'acció humana es limitaren a les abans indicades, sense modificar l'aspecte extern del gran ecosistema.

SA MARJAL

Els primers documents que ens parlen d'una modificació real de l'aspecte S'Albufera es remunten a 1665. Són els terrenys que es guanyen als marges externs denominats «Sa Marjal». Es tracta de terrenys inundats guanyats a base de l'acumulació del fang o llot en petites parcel·les que es mantenen irrigades per l'aigua capilar, separats entre ells per siques d'aigua. Nogensmenys, aquesta ocupació fou problemàtica per causes legals. Al 1719 els nous governants —sorgits de la guerra de Successió i el Decret de Nova Planta— reclamen la possessió del territori que tractam i consideren il·legals els aprofitaments de Sa Mar-

jal. Hi havia 442 establits l'any 1722. El plet no es tancarà fins el 1793 en què els terrenys són incorporats al Reial Patrimoni, si bé els establidors poden continuar el seu ús i els municipis conservarien els productes provinents de les pastures i l'aprofitament comunal.

Es l'aprofitament d'aquests terrenys, coneguts com Sa Marjal, el primer modificador real de S'Albufera. Aquesta, en els seus marges aprofitats així, canvia la seva fesomia: es treu la vegetació, el canyet i les seves arrels i es van confeccionant petites parcel·les de conreu.

ELS PROJECTES DE DESSECCACIÓ

Abans dels projectes de dessecació, S'Albufera era: marjals, prats i estanys. Ja a començaments del segle XIX s'inicien una sèrie de propòsits per dessecar-la que no es duran a terme fins a 1870. Encara que fracassats quasi totalment, S'Albufera se'n ressentirà fortament. Gran part dels elements que avui en dia són visibles, principalment canals, camins, ponts o sifons són productes d'aquesta època.

L'any 1799 el francès Alexandre de Canterac —recolzat per la «Sociedad Económica de Amigos del País»— presenta projecte per a dessecar S'Albufera. La canalització dels torrents, la construcció dels canals de desaiuament i la instal·lació de màquines hidràuliques possibilitarien aprofitar —segons ell— 1000 Hes., la meitat de les quals quedarien de la seva propietat. La guerra contra Napoleó féu avortar aquest projecte.

El 1817 els jurats de Sa Pobla i Muro es queixen de les condicions d'insalubritat provocades per S'Albufera. Aquí comença el procés que durà com resultats la dessecació de moltes llacunes i aiguamolls, empès

pel que es denomina el «sanitarisme» dels homes de la Il·lustració. Al 1818 ja s'havia format la comissió per a la dessecació del Prat de Sant Jordi de Palma. Al 1850, Paul Bouvijn havia aconseguit aquest propòsit.

Mentrestant, el 1822 s'inicia la distribució de terrenys dels béns de propis entre veïns dels municipis, fins al punt que al 1850 hi havia ja 854 establits. Però, al 1847, s'havia iniciat des del Govern Central un expedient per veure l'estat de la qüestió sobre la insalubritat de S'Albufera, que conclou el 1851 amb una Reial Ordre manant la dessecació. Aquesta hauria de ser duita a terme pels propietaris i en cas que aquests no ho fessen, l'Administració se'n faria càrrec. Així fou, i l'enginyer Antonio López redacta el 1853 un projecte per a dessecar-la. En aquest projecte es diu que els torrents que desaigüen a S'Albufera —fora sortida directa a la mar— augmenten notòriament el nivell de les aigües embassades i proposa efectuar dos canals en forma d'arc de circumval·lació unint els torrents de Sant Miquel i de Muro, aïllant així S'Albufera dels aportos torrencials, es proposa un sistema de rec i rebaixar el nivell de l'aigua a les zones inundades. López havia aixecat un planell de S'Albufera, el 1852, interessantíssim document únic. En ell hi podem observar com era S'Albufera abans de les grans obres de drenatge i canalització, quasi verge, la sortida de les aigües al mar es feia, encara, per l'Estany dels Ponts i no per S'Oberta.

Malgrat l'aprovació d'aquest projecte, l'any 1856, i a la formació d'una companyia per a dur-lo a terme —els directius de la qual foren Claudi Marcel i Mateu Ferragut— es construïren sols els canals d'en Ferragut, de s'Ullastre, d'en Molinàs i d'en Conrado.

Un Reial Decret de 1859 autoritza

Mapa de l'enginyer Antoni López de 1854.

Estat com es trobava S'Albufera abans dels projectes de dessecació. Únicament ses marjals de Sa Pobla i Muro i alguns canals denotaven les petjades humanes. Els grans estanys i els prats donaven un aspecte prou diferent del que avui coneixem.

un nou element, Juan M. Villaverde, a provar de dessecar S'Albufera, segons un projecte presentat per ell mateix i aprovat per la signatura de la reina Isabel II. Modifica el primitiu projecte d'Antonio López i proposa fer un malecò per a la sortida dels dos torrents en un únic canal central que travessaria S'Albufera, així com experimentar quin serà el procés d'enfonsament, dins els llims, dels materials per a la construcció dels canals.

El 1863 es concedeixen les obres a J. J. Figuera, G. Parkington i J. Higgin. Aquest mateix any es comença a construir el canal central, des de la mar cap els torrents, encara que es produeixen problemes per les acumulacions de sediments a la desembocadura.

A finals de 1863 es fa una nova concessió a la «New Majorca Land Company» fundada a Londres pels anglesos J. F. Batenman i W. Hope, el quals encarregaren el projecte tècnic a dos enginyers, Grun i Waring. Es modifica el malecò —fent-lo més endins de la mar—, es proposa construir altres dos canals de desguàs fins a la mar i dessecar la zona inundada amb bombes hidràuliques, ja que aterrar-la seria massa costós. Batenman —qui comprà després la participació Hope— conseguí dessecar l'any 1871, 2146 Hectàries (341 d'Alcúdia, 679 de Sa Pobla i 1126 de Muro).

Després d'una primera collita acceptable es va veure que per mor de noves surgències d'aigua i la salinització dels terrenys, en no haver-hi circulació superficial d'aigua, s'impossibilitava l'ús de la major part del que s'havia guanyat. Únicament quedaren en condicions de ser conrades, 400 Hes. Els descendents d'en Bateman, endeutats, no tingueren més remei que vendre —no se sap bé si la seva concessió o la seva propietat— als qui els devien doblers. És així com arriba a la possessió de S'Albufera la família Gual de Torrella.

Amb tot i amb això, s'havien aconseguit reduir les zones inundades i donar sortida a la mar a gran part d'aquestes, amb el beneplàcit de l'administració i la desconfiança dels pagesos del reguiu proper. S'Albufera havia adquirit una fesomia

ha desigado los papeles mapitas, y de las quales he de salir apresuradito, algunas horas antes que se ponga el sol.

No hara pues el soberano injuria a los propietarios, antes sera en general un beneficio; y supuesto, que perdieron algo de su propiedad no hai ninguno de ellos, que no se gloriasa con haber contribuido a cerrar en su patria las puertas de las inundaciones, y abrir al mismo tiempo las de la abundancia y prosperidad.

Concluyo ofreciendo desaguas las lagunas de la isla, fabricar, y mantener a mi costa una maquina hidraulica, que quiteza para siempre las aguas de dichas lagunas; con tal que se me dexa un propiedad de la mitad del terreno desecado el qual quisiero por dar luego que por mi desidia o la de mis sucesores venga a caer el beneficio de mi maquina.

Por tanto suplico a S. M. el Sr. D. Fernando acudir a S. M. para que se digna otorgar me el privilegio exclusivo de la maquina, y la licencia de desecar las lagunas por los caudales, y bajo las referidas condiciones.

D. G. M. al Sr. D. M. el Sr.

Palma y mayo 21 de 1799

Alexandre Canterac
Sr. D. Ornezam

Projecte de dessecació d'Alexandre de Canterac, baró d'Ornezam.

En aquest últim full de la memòria presentada per Canterac a la Societat Econòmica d'Amics del País es pot veure la data de 1799 i els propòsits de treure l'aigua per a sempre de S'Albufera a canvi de la meitat de les terres.

ben diferent de la que ens mostrava el planell d'en López. Segons s'Arxiduc, es construïren 400 quilòmetres de siquies i canals de rec i 50 quilòmetres de camins amb els seus ponts. El canal que circumvoltava S'Albufera tenia 32 quilòmetres. Aquest devia ser el seu perímetre original.

EL CONREU DE L'ARRÒS

A començament del segle XX Joaquim Gual de Torrella arrendà la finca a la «Compañía Industrial Balear S.A.» qui introduí nous conreus, principalment el de l'arròs. Comença una nova època per a S'Albufera, la qual durant una sèrie d'anys es veurà aprofitada per aquest conreu. En un principi s'arribaren a sembrar quasi 2.600 quartons d'arròs. Però la inundació de 1906 destruí la collita. Ja al 1852 durant «sa Plena d'en Gelat» (En Gelat hagué de deixar ses egües que pasturava per dins S'Albufera i estigué enfilat dalt d'un arbre dos dies i mig) 100 milions de metres cúbics d'aigua —segons A. López— havien arrasat gran part dels terrenys de Sa Marjal.

Amb motiu de la inundació i pels baixos preus de l'arròs la citada companyia abandonà l'explotació de la finca. L'administració retorna als Gual de Torrella. A partir d'aquest moment se cediren les terres, també per fer-hi arròs, en petites parcel·les, «veles». Entre 1930 prop de 500 contractes —de cinc a setze quartons— continuaven el conreu arrosser. Després d'acabada la segona Guerra Mundial entrà en recessió. El 1956 es conren 400 quartons, el 1979 sols 40 i actualment és un conreu marginal, mantengut sols per alguns agricultors, devots de l'arròs «bombita», com l'amo «En Morber» qui opinava que era el millor arròs del món.

Durant tota aquesta seqüència arrossaire S'Albufera era mantinguda «neta» del canyet que invadia progressivament els terrenys abandonats. Poc a poc retorna al seu aspecte primitiu, encara que es puguin veure les restes de les anteriors modificacions i el traçat de milers de «veles». Fins fa pocs anys els grans canals eren netejats, darrerament fins i tot aquests han estat envaïts per la vegetació i molts de ponts quasi

Ortofotografia aèria de S'Albufera de l'any 1956.

S'Albufera presenta les marques de les obres del segle XIX, camins i canals i també les dels conreus de l'arròs. Aquestes són encara ben visibles a la dreta del Canal Gran, a les zones d'Es Cibollar, Es Colombar i Es Patrimoni. El Turisme i la segona residència no l'han malmesa, encara.

cegats, amb gran perill d'inundació de les terres agrícoles de darrera.

LA FÀBRICA DE PAPER

El 1938 la finca de S'Albufera passa de la família Gual de Torrella a l'empresa «Celulosa Hispánica S.A.» a canvi d'un paquet d'accions del 70% del total. Ara es fabrica paper. L'emplaçament de la fàbrica es féu ben al mig de S'Albufera, al lloc conegut com Sa Roca. Aquest fou el lloc considerat més interessant. Prop de Port d'Alcúdia —entrada de matèria primera i sortida de la producció—, proximitat de les mines de lignit de Son Fe, mà d'obra barata, facilitat del transport i per la gran quantitat del cabal d'aigua dolça necessària. L'empresa produïa paper d'embalar i entre altres matèries primeres utilitzava el canyet, de creixement espontani i esponerós a S'Albufera. Fàcil de recol·lectar, fi-

bra llarga i prima. S'arribaren a recollir fins a 40 tones diàries de canyet que eren transportades a la fàbrica en barcasses estirades des de les voreres. Amb tot i amb això s'havien d'importar altres matèries de la Península en quantitats pròximes al 50%.

L'empresa es quedà, però, insuficientment mecanitzada i la maquinària antiquada. El seu mercat principal —les ciutats del llevant peninsular— preferí les produccions més properes i més barates. La fàbrica, en la qual hi arribaren a treballar més de cinquanta operaris, causà baixa en el Ministeri d'Indústria l'any 1968. De fet havia deixat de funcionar l'any 1966.

LES SALINES

En els anys quaranta es construïren uns estanys per a l'obtenció de sal al marge oriental de S'Albufera,

just darrera el cordó dunar. L'exploració d'aquestes salines, amb el nom de «Salinera Mallorquina S.A.», data de 1946. La seva producció mitjana estava avaluada en 50 tones anuals. L'any 1976 —el darrer del que es tenen xifres— la producció fou de 400 tones. Pareix que a partir de 1977 es trobava inactiva i fou declarada en caducitat el 26 de Novembre de 1979. La presència d'aigua en abundància als estanys abandonats l'han convertit en un biòtop molt interessant per l'avifauna. Un càmping, ben veïnat, destorba els seus habitants.

EL TURISME, LES URBANITZACIONS I LA NORMATIVA URBANÍSTICA

Les grans modificacions sofertes per S'Albufera en els darrers anys són les produïdes per la urbanització de part del seu territori en vistes a dedicar-lo a l'ús pel lleure. No hem d'oblidar la construcció de la Central Tèrmica d'Es Murterar.

Ja els anys trenta el fenomen turístic es manifesta, sobretot als terrenys de S'Albufera que pertanyen al municipi d'Alcúdia més propers a la mar. La construcció de l'Hotel Golf, amb un camp de Golf que s'utilitzà durant la guerra civil com a camp d'aviació, feien preveure que la gran platja d'Alcúdia feia molt atractius aquests terrenys, malgrat que la presència de les zones embassades actuaes de focus repel·lent, pels moscards i les olors.

El parèntesi causat per la guerra i la posterior època de recessió turística, s'obre de bell nou el 1956 amb la represa de la urbanització «Playas de Alcúdia». Al 1962, «Playas de Mallorca» presenta un pla d'ordenació —el «Plan General Comarcal de Ordenación Urbanística»— aprovat el 7 d'abril de 1962. En aquest hi ha projectes d'urbanització que afecten als «lagos n.º 6 y n.º 7». Comença el procés de reconversió d'aquesta zona de S'Albufera. Hi seguiran «La Ciudad de los lagos» amb processos de rebliment —amb materials de runes i amb cendres produïdes a la central tèrmica del Port d'Alcúdia— i encimentat de les llacunes. És l'inici de la desaparició paulatina de les zones embassades en aquest municipi.

A partir de 1963 —es produeix una desintegració de la propietat de S'Albufera— el ritme d'edificacions d'hotels i urbanitzacions s'accelera. Al municipi d'Alcúdia la gran tramitació d'expedients urbanístics —la qual cosa no vol dir que estiguin aprovats— dona una idea del volum d'edificació. L'any 1966 es redacta un Pla General d'Ordenació Urbanística que qualifica les zones d'Albufera i de la barra o cordó que la separen de la mar amb normatives —segons la Llei del Sòl de 1956— d'«Urbana Jardín semi-intensiva», «Urbana Jardín extensiva» i «Urbana extensiva». Així es va desenvolupant un procés d'urbanització en funció d'una explotació turística o de segones residències massa elevada, provocant la transformació del primitiu medi ambient en una zona plena d'hotels i urbanitzacions.

Al municipi de Muro la zona amb ordenació urbanística, contempla l'edificació de tota la barra arenosa —exceptuant la zona de propietat municipal administrada per I.CO.NA.— i la penetració dins S'Albufera. A aquesta última zona es pretenia fer un camp de golf de 18 forats i la construcció d'una xarxa de canals que serien navegables. A la barra dunar, urbanitzacions: «Las Gaviotas», «Ses Fotges», «S'Oberta», «Polígon n.º 7», etc. Separades de les anteriors, per terrenys comuns, «Ses Casetes des Capellans». Una colonització concebuda com expansió estiuenca per l'ús únic i exclusiu dels habitants de Muro i estructurada en base a concessions —casetes o barraques— en les quals els serveis d'infraestructura són quasi inexistent.

La nova normativa, sorgida de l'adequació de l'ordenació territorial existent, a la nova Llei del Sòl del 1975 ha produït la redacció de tres noves figures urbanístiques: Normes Subsidiàries de Planejament a Alcúdia —en fase d'ordenació des del Maig de 1984—, Adaptació i Revisió del Pla General de Muro —en fase d'Ordenació des del Febrer de 1983— i Normes Subsidiàries de Planejament —Avenç és en fase d'Aprovació inicial des del Març de 1982— a Sa Pobla. En el que afecta a S'Albufera, aquesta nova normativa urbanística dona per bo tot el

que s'ha fet anteriorment —restringint una mica la urbanització a Muro, molt poc— i té en compte les «Normas complementarias y subsidiarias de planeamiento general del Espacio Natural S'Albufera» aprovades el 1983. Foren redactades per decisió del Consell General Interinsular. Afecten a una superfície d'unes 1.400 Hectàries de S'Albufera que qualifiquen d'«Elemento Paisajístico Singular», la part més interior i «Paraje Preservado» la més externa. Les àrees perifèriques que no toquen la mar són catalogades «Zonas Agrícolas-Ganaderas».

En resum, podem dir que la normativa urbanística actual té la intenció de protegir únicament aquesta zona de S'Albufera. La resta es pot donar per perduda o, si es vol, com guanyada per les urbanitzacions. De la barra dunar —d'una importància ecològica gran— sols quedarà en estat seminatural les 100 Hectàries i escaig de la Comuna de Son Sant Martí.

Tot just al costat de les antigues salines abandonades s'hi construí el «Camping Platja Blava». Primer es sembraren polls i, posteriorment, s'ordenaren els terrenys per a oferir un lloc d'acampada, una piscina i un supermercat.

CENTRAL TÈRMICA D'ES MURTERAR

La Central tèrmica per a la producció d'energia elèctrica «Alcúdia II», més coneguda com «Es Murterar» —pel nom del lloc on s'ubica— s'acabà i es posà en marxa l'any 1981. Consta de dos grups de 125MW ampliables a quatre. Es construí en uns terrenys ben devora S'Albufera, enfront d'Es Colombar, una de les zones ornitològicament més importants.

G.E.S.A., a principi dels anys setanta, decidí, per atendre l'increment de la demanda, construir una nova central. Rebutjats altres emplaçaments i altres castes de combustibles —S'Estalera a Lluçmajor i el gas natural— es decidí, per mor de la crisi petrolífera, edificar una central que aprofitaria els lignits mallorquins. Se suposava que es cremarien un milió de tones d'aquest combustible autòcton, les quals produïrien 400.000 tones de cendres residuals, cada any.

Estaria situada prop del mar —per la refrigeració de les turbines— prop d'un port —la central seria mixta, carbó i fuel— per les necessitats de fuel-oil, facilitats per l'accés en tren per transportar els carbons —es parlava de perllongar la línia Inca-Sa Pobla-Es Murterar-Port d'Alcúdia— s'inicià una campanya del «tren - bon - mitjà - de - transport - també - per - a - passatgers». La solució més econòmica segons l'empresa hagués estat situar la central on hi havia la central antiga al Port d'Alcúdia, però per raons ambientals —fonamentalment turístiques— es decidí ubicar-la a Es Murterar. La baixa cota del qual possibilitava que la central no estigués damunt la platja d'Alcúdia i un petits turons al seu darrera la camuflaven de la vista pública. El sobrecost d'aquesta operació —retirar-la de la platja— s'avaluà en 500 milions de pessetes.

El fet que ara ens ocupa, però, no és el justificar el seu emplaçament o la seva necessitat sinó el seu impacte ambiental damunt S'Albufera. Aquest ha estat molt gros. La presa i descàrrega d'aigua de mar per a refrigeració estat resolta per conductes submarins enterrats —en una longitud de dos quilòmetres dins S'Albufera—. Aquesta fou desventrada —com es veu a la fotografia durant tot el temps de la seva construcció. En l'aspecte de la contaminació acústica no es pren cap decisió, encara que es diu que no passen de 45 decibellis. Quant a la contaminació atmosfèrica la instal·lació de filtres i la construcció d'una xemeneia de 140 metres d'altària provenen que els nivells d'immissió de partícules en suspensió i d'anhidrid sulfurós es mantengui dins els nivells inferiors fixats en la normativa vigent.

L'impacte visual de la central és gros, com també ho són les torres que aguanten els fils conductors de les línies de 220 KV, encara que es diu que varen ser especialment estudiats per tenir una incidència mínima dins el paisatge.

És veritat, certament, que l'empresa ha tengut atencions perquè l'impacte es reduís al mínim, el problema al meu entendre rau en el fet que la ubicació en si, de la central ja afectava una zona tan important com

Ortofotografia aèria de S'Albufera de l'any 1980.

Els antigament anomenats Estany Gran i Estany dels Ponts, avui convertits en «Lagos» i reduïts a basses rodejades de ciment i edificis. Es pot observar com la construcció de les tuberies de la central tèrmica d'«Es Murterar» travessen part de S'Albufera.

les voreres del llacs per l'ús turístic o desventrament de S'Albufera per a les tuberies d'Es Murterar— la caça i la pesca han continuat.

Pel que fa referència a la pesca les captures han anat en recessió paral·lelament a la degradació de les condicions ambientals de S'Albufera. Llops, llisses, dorades, i sobretot la pesca de l'anguila han disminuït d'una forma espectacular. Estam molt lluny de les captures de més de 100 tones anuals de peixos (segons els informes d'Odon de Buen i de J. Llimona), sols d'anguiles s'arribaren a capturar —com a mitjana— més de 40 tones. El dragat i neteja dels canals incrementaria el volum d'aigües lliures, com resultat, el de peixos. Cal aquí citar la introducció d'un peixet, ara ben corrent a S'Albufera, *Gambusia affinis holbrockii* o «moixó». Recomanada

S'Albufera. Dins els poders de decisió administrativa no es degué sospesar la disjuntiva: què és més important la central o S'Albufera? Quines ubicacions alternatives hi devia haver? Val a dir que els proteccionistes ens donàrem compte massa tard del procés i només quan ja els fonaments estaven ben posats es va reaccionar. Massa tard.

Hem pogut observar com l'actuació de l'home sobre S'Albufera és un procés continuat que s'accelera els segles XIX i XX, amb les grans obres de dessecació i amb l'ús pel turisme o la construcció de la central per a produir energia elèctrica.

Nogensmenys juntament als efectes causats per aquestes actuacions —modificació dels corrents d'aigua, aparició d'espècies de vegetació aloctones a les vores dels canals i dels camins, dragat i encimentat de

per Odon de Buen els anys trenta ja hi era present a principis dels anys quaranta. Gran devorador de larves de moscard la seva introducció fou aconsellada com eficaç ajuda per a combatre el paludisme.

La caça, que evolucionà des dels seus sistemes tradicionals als sistemes d'acotament privat, també ha vist reduïts els seus afectius, paral·lelament a la disminució de les su-

perfícies inundades. Com exemple més significatiu l'actual «Lago Mayor», en el qual, abans dels seu acondicionament, se suposaven poblacions de més de 15.000 anàtides abans de la guerra. Anau-hi avui a comptar-ne! Encara ara es pega foc al canyet per a prosseguir les vel·litats cinegètiques. Altres aprofitaments tradicionals —com la recollida de joncs, canyes per enramades

o bova per a cordar cadires— estan també en decadència.

És de suposar que la gestió per part de l'Administració pública contempli, juntament amb la protecció de la vida, l'ús —mesurat— per part dels mallorquins d'aquesta albufera carregada d'història.

CLIMENT PICORNELL